

סמיכת גאולה לתפילה

על הסומך גאולה לתפילה נאמר שהוא "בן עולם-הבא" (ברכות ד ע"ב)¹, וש"אינו ניוזק כל היום כולו" (שם ט ע"ב).
ננסה לעמוד על כמה פרטים בדין זה.

א. מקור דין הסמיכה וטעמיו

בירושלמי (ברכות פ"א, ה"א) נלמד הדין מסמיכות הפסוקים: "יהיו לרצון אמרי-פי והגיון לבי לפניך, ה' צורי וגאלי" (תהלים יט, טו) ו-"יענך ה' ביום צרה, ישגבך שם אלהי יעקב" (שם כ, ב). "וגאלי" - זו גאולה, ומיד לאחריה: "יענך ה' ביום צרה" - זו תפילה.

בהמשך מביא הירושלמי משל על מי שאינו סומך גאולה לתפילה:

דומה לאוהבו של מלך, שבא ודפק על פתחו של מלך. יצא המלך לידע מה הוא מבקש, ומצאו שהפליג - אף הוא מפליג.

מכאן למד רש"י את טעם הסמיכה: "אלא יהיה אדם מקרב להקב"ה אליו, ומרצהו בתשבחות וקילוסין של יציאת מצרים, והוא מתקרב אליו, ובעודו קרוב אליו יש לו לתבוע צרכיו" (ד ע"ב, ד"ה "זה הסומך"). לפי דרך זו, תפקיד הסמיכה היא להוות הכנה לתפילה, שתאמר בעת רצון.

רבינו יונה (ב ע"ב בדפי הר"ף) מבאר בשני אופנים מדוע הסומך גאולה לתפילה הוא בן עולם-הבא. פירושו הראשון הוא, שעיקר השכר הוא על ההכרה שהסומך הוא עבדו של ה', שגאל אותו ממצרים. טעם הסמיכה, לפי זה, הוא להראות שתכלית גאולת מצרים היא להפוך את עם-ישראל לעבדי-ה'.² לפי פירושו השני של רבינו יונה, השכר הוא על הבטחון והאמונה. הזכרת גאולת מצרים - רמז יש בה לבטחון שבטחו בני ישראל בה' שיצילם; וכשסמוכה לה התפילה, הרי שיש כאן בטחון שמי שענה לאבותינו על ים-סוף הוא יעננו. לפי זה, מטרת הסמיכה היא שיתפלל האדם מתוך בטחון וידיעה, ש"רצון יראיו יעשה ואת שונעתם ישמע ויושיעם". ואמנם:

יסוד הבטחון... הוא לא אותו הציור שהאדם יצייר בעצמו, שהוא בטוח שמה שהוא דורש ומבקש... ימלא ה'... אלא שהוא בטוח בחסד עליון, שברא את העולם... ומשגיח עליו ברוב חסד... אבל כאשר מתגלה לנו איזה ישועה המורגשת לנו, אז התכונה הלבית השקויה מטל הבטחון הכללי יוצאת אל הפועל, והשמחה בהיגלותה במדרגת גילה - היא תבוא אז להופיע את האור הכמוס של הבטחון התדירי" (עולת ראייה ח"א, עמ' רכ).

1. אמנם בשיטה-מקובצת על אתר מובא, שמאמר זה מוסב על "המקיים את כל דברי חכמים". אך ברבינו יונה ובירושלמי (פ"א ה"א) פורש הפסוק כבפנים.
2. עיין "נצח ישראל", עמ' קמ"ב.

בעל ה"קהילות יעקב" (לברכות, ס"ב) חוקר: האם סמיכת גאולה לתפילה היא "צורך התפילה, שהתפילה מקובלת כשהיא באה מיד אחר גאולה; או דנימא שזה צורך הברכת-גאולה, שמתכסיסי הברכה הוא להסמיך לה תפילה". לפי מה שראינו לעיל, דעת רש"י מהירושלמי ודעת רבינו יונה בפירושו השני הן שהסמיכה היא חלק מהתפילה, ומהווה הכשר לה: לרש"י - הסמיכה מקרבת את המתפלל אל הקב"ה, כדי שיוכל לבקש את בקשותיו; ולרבינו יונה - הסמיכה נועדה להביא את האדם לתפילה מתוך בטחון ואמונה. הסברו הראשון של רבינו יונה - ומפורשים הדברים במהר"ל - תומך באותו צד, שהסמיכה נועדה לבאר את מהותה של הגאולה.

ב. סמיכת גאולה לתפילה בערבית

בדבר סמיכת גאולה לתפילת-ערבית, נחלקו ר' יוחנן ור' יהושע בן-לוי (ברכות ד ע"ב). לדעת ר' יוחנן יש לסמוך אף בערבית, אך לדעת ריב"ל: "תפילות באמצע תקנוס", כלומר: בשחרית יש לסמוך גאולה לתפילה, אך בערבית אין לסמוך, כדי ששתי התפילות יהיו במרכז, ומשני צדדיהן - ה"גאולות".

הגמרא מבארת באופן אחד, שמחלוקתם היא במשמעות ההיקש של "ובשכבך ובקומך": לדעת ר' יוחנן, השוואת קריאת-שמע של הבוקר לזו של הערב היא בכך, שבשתייהן יש לסמוך גאולה לתפילה. אך לדעת ריב"ל, ההשוואה ביניהן היא בכך ששתייהן נעשות סמוך ל"שכיבה" או "לקימה", ואין התפילות מפסיקות ביניהן.

לימודו של ר' יוחנן הוא פשוט, מפני שהוא משווה את קריאת-שמע של הבוקר לזו של הערב באופן מוחלט, לעומת ריב"ל, שלא עורך השוואה מדוייקת ביניהן. ניתן להסביר את הדגשתו של ריב"ל לסמיכת הקריאות לשכיבה ולקימה - וממילא גם את אופן לימודו - על-פי דברי ר' יצחק (ברכות ב ע"א): **"כל הקורא קריאת-שמע על מטתו כאילו אוזח חרב של שתי פיות בידו"**. כלומר: יש לסמוך את הקריאה דווקא לשעת השינה, כדי שתהיה "חרב פיפיות" ליישן. הרב קוק זצ"ל ביאר את דברי ר' יצחק (רעין איה" לברכות, ח"א עמ' 14):

...על כן רוח הטומאה שורה עליו, ויכולה התחזקות כח החומרי לגרום לו תכונה רעה בשעת השינה גם אחרי העירו. על כן מסרו לנו הז"ל סגולת קריאת-שמע שעל המיטה, שעל ידה יקנה הכח החומרי שבו רושם קדושה, גדול מהכח השכלי שבו, עד שמצד עצמו לא ימוטו רגליו וילחם נגד הכוחות הרעים.

פירוש הדברים, שבשעה שאדם ישן מסתלק ממנו החלק השכלי, ונשאר החלק החומרי לבדו. סגולת קריאת-שמע שעל המיטה היא להוסיף קדושה גם בצדדים אלו שקיימים בשינה. כך בלילה; ובבוקר:

אף-על-פי שאין הכוחות הנפשיים חמושים ברעות [שיש במשך היום], אבל הם נעדרי השלמות על-ידי התגברות השינה בלילה (שם עמ' 27).

אפשר שזו סיבת-ריב"ל להסמיך את קריאת-שמע של הבוקר למיטתו. הסבר נוסף שמביאה הגמרא למחלוקתם של רבי יוחנן וריב"ל, קשור לגאולת מצרים, שראשיתה בלילה, אך עיקרה ביום שלמחרת: **"כשנגאלו ישראל**

ממצרים לא נגאלו אלא בערב... וכשיצאו לא יצאו אלא ביום" (ברכות ט ע"א). וזה הוא שורש מחלוקתם: לר' יוחנן, גאולת הערב חשובה דייה בשביל שיהיה בה דין סמיכה; ולרבי"ל, כיוון שאין גאולת הערב גאולה מעולה - שהרי נמשכה גם ביום שלאחריו - אין קריאת-שמע של ערבית חשובה דייה בשביל לסומכה לתפילה. הצליח על אתר הקשה על דברי הגמרא, שאף אם נאמר שגאולת הערב אינה חשובה דייה, מדוע מחייב רבי"ל **שלא לסמוך** את הקריאה לתפילה? ה"בן איש חי", בפירושו לסוגיה, מיישב את קושיית הצ"ח. לדבריו, עניינה של סמיכת הגאולה לתפילה הוא לרמוז לגאולה העתידה, שבה נאמר: "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות" (מיכה ז, טו). הסמיכה לתפילה נובעת מכך שבית-המקדש נקרא "בית תפילה" (י"כי ביתי בית תפילה יקרא לכל העמים" (ישעיה נה, ז). לכן סבר רבי"ל שלא לסמוך בערבית, ובלשון ה"בן איש חי":

זו הערבית, דלא הוות מעליא, אין ראוי לעשות בה סימן לגאולה העתידה... ולכן סבירא ליה קורין קריאת-שמע אחר תפילה... כי אנחנו מצפים לגאולה מעליא.

ג. ההבדל בדין הסמיכה של שחרית לערבית

להלכה נפסק כרבי יוחנן, שאף בערבית יש חיוב לסמוך גאולה לתפילה³, ועם זאת יש כמה הבדלים בין הסמיכה בשחרית לזו שבערבית: אדם שאחר והגיע לאחר שקראו הציבור קריאת-שמע, והם נמצאים לפני תפילת העמידה - הדין הוא שבשחרית סמיכת גאולה לתפילה עדיפה על-פני תפילה בציבור, בעוד שבערבית עדיפה תפילה בציבור, ולכן יתפלל שמונה-עשרה, ואחר-כך יקרא קריאת-שמע וברכותיה⁴.

כך גם לגבי הכרזת "יעלה ויבוא" בראש-חודש, "משיב הרוח" בשמיני-עצרת וכדו', בין קריאת-שמע לתפילה: בערבית הותרה ההכרזה, למרות שבעקבותיה תתבטל סמיכת הקריאה לתפילה, ולא בשחרית⁵.

הבדל זה שבין חובת-הסמיכה בתפילות השונות, נוגע גם למנהג לומר את פסוקי "ברוך ה' לעולם" ו"יראו עינינו" ולסיים בחצי-קדיש בין "השכיבנו" לתפילת-עמידה בערבית. הרשב"א (ד ע"ב, ד"ה "חסייע") הסביר שכאשר היו בתי-הכנסת בשדות הקילו לומר רק את י"ח הפסוקים ואחריהם קדיש, מכיוון שמעיקר הדין תפילת ערבית רשות. כשחזרו להתפלל בבתי-הכנסת שבעיר לא בטלו את המנהג הראשון. עם זאת, הובא בראשונים⁶ שהיו מן הגדולים שנמנעו לומר את הפסוקים הללו. הגר"א, בביאורו (סי' דל"ג, סק"א), כתב שדיעה זו - שלא לומר את הפסוקים - היא העיקרית, וכך מנהג ארץ-ישראל. יש לציין, שקדיש

3. ראה שולחן-ערוך או"ח, רל"ו סע' ב.

4. שולחן-ערוך ק"א סע' ג, לעומת רל"ו סע' ג. עיין "כף החיים", רל"ו ס"ק כ"ב, שכתב שלפי דברי המקובלים אף בערבית יותר טוב להתפלל ביחידות מאשר להתפלל שמונה-עשרה קודם קריאת-שמע.

5. ראה סי' רל"ו סע' ב ושענה"צ סק"ד. אמנם ה"דרכי משה" בסימן ק"א הסתפק בדבר; אך מדלא הגיה בשו"ע, משמע שהודה לדברי המחבר.

6. רשב"א, ותלמידי רבינו-יונה בשם הרמב"ן שם.

שלפני תפילת העמידה אומרם אף בארץ-ישראל, ועל כך עמד "ערוך השולחן" (סי' רל"ו, סק"ח):

וכן הקדיש - עיקרו הוא על הגאולה העתידה, שאז יתגדל ויתקדש שמו יתברך... ולכן אפילו הספרדים, שאין אומרים פסוקים אלו, מכל-מקום קדיש אומרים, מפני שקדיש הוה עיקר הגאולה.

היסוד להקל בסמיכת גאולה לתפילה בערבית, הוא מפני שתפילת ערבית רשות. אמנם לגבי הכרזת "יעלה ויבוא" כתבו טעם נוסף, שהכרזה זו נחשבת צורך התפילה, כשם שהפסקה בין נטילת-ידיים לברכת המוציא לצורך, לא נחשבת הפסקה. אך העובדה שבשחרית לא הותרה ההכרזה, מורה שעיקר החילוק הוא מפני שתפילת ערבית רשות.⁷

לגבי דין המאחר אפשר להוסיף ולבאר ש"תפילת ערבית רשות" אינה רק סיבה להקל ולוותר על הצורך בסמיכה, אלא שזו גם סיבה להעדיף בערבית את התפילה עם הציבור. בערבית, שמעיקרה היא רשות בלבד, אלא שעם-ישראל קיבל אותה על עצמו כחובה, יש חשיבות מיוחדת לתפילה עם הציבור, שהוא מקור חיובה. ממילא גובר משקל תפילה בציבור בערבית על-פני דין הסמיכה.⁸

ד. סמיכת גאולה לתפילה בשבת

לעיל נזכר המקור לדין הסמיכה מסמיכות הפסוקים בתהילים: "ה' צורי וגאלי" ו-"יענד ד' ביום צרה". מתוך כך כתב ה"אור זרוע" (הלכות קריאת-שמע סעי' יד: הובא בהג"א לברכות פ"א סי' ה, ד"ה "בשבת") ש"בשבת, שאינו "יום צרה", אין צורך לסמוך. הבית-יוסף (סי' ק"א, ד"ה "וכתוב") דחה את דבריו, משום שהלימוד הוא רק אסמכתא, ועוד: התפילה בשבת היא במקום תפילת חול, שעליה נאמר "יענד ד' ביום צרה", ולכן אין מקום לחלק. הרמ"א (סי' ק"א, סעי' א) הביא את דברי ה"אור זרוע", אך חילק בין שבת ליום-טוב. המקור לחילוק זה הוא בדברי המהר"ל⁹, שכתב:

והטעם דאין סומכים ידוע לבעלי הקבלה, ושייך דווקא בשבת ולא ביום-טוב. או שמא דווקא שבת ליכא צרה, דלא ירד בו מן, מה-שאיין-כן ביום-טוב.

ה"דרכי משה" נימק שיום-טוב חל בחול: "בשאר פעמים הוא יום צרה", ובהגהותיו לשולחן-ערוך כתב, שכיוון שימים-טובים הם ימי דין, שנידונים על התבואה ועל הפירות וכו',¹⁰ לכן הם נחשבים "יום צרה" וצריך לסמוך בהם גאולה לתפילה. המשנה-ברורה (סק"ח-ט) הסיק על-פי דברי הרמ"א עצמו, שלא

7. ועיין ב"ח לסימן רל"ו, ד"ה "ומה".

8. כך אולי תיושב דעת הרש"ל, שחלק על דין ההכרזה ולא חלק על דין המאחר. עיין ב"ח שם ומג"א שם סק"א.

דומה שיש להביא מכאן ראיה לדעת רש"י ורבינו יונה (בפירושו השני) שהובאו לעיל, בהבנתם את דין הסמיכה כהכשר לתפילה. זו הסיבה שבערבית, שמעיקרה רשות היא, הקילו בזה.

9. דפוס לובלין תרס"ד דף ע"ז ע"ב.

10. ראש-השנה טז ע"א.

להקל אלא בשעת הצורך, שמותר לענות בשבת בין גאולה לתפילה "אמן יש"ר", קדושה ו"ברכו"; אך מעבר לזה יש להקפיד על הסמיכה אף בשבת. על כל פנים, מדברי ה"אור זרוע" עולה שעיקר סמיכת גאולה לתפילה היא לתפילה הנאמרת ביום צרה. ניתן אולי לבאר את סברתו על-פי דברי הרב קוק זצ"ל בטעם דין הסמיכה ("עין איה" לברכות ח"ב, עמ' 187):

התפילה בלא גאולה תרבה רק אהבת עצמו יותר מדאי, כשישים מגמתו רק לשם צרכיו היחידים.

אמנם השלמות האמיתית היא שיעשה האדם עצמו מובלע ברצונו להפץ הכללי של כלל עם-ה', והיינו שסומך התפילה אל הגאולה. כי החשק אל הגאולה, והציפיה לישועה הניכרת ומרושמת מההודאה על הגאולה שעברה, פועלת להכשיר את האדם לקבל תועלת התפילה על מכוונה.

לפי זה נדרשת הסמיכה בכדי שלא תהיה התפילה מכוונת רק לשיפור מצבו הפרטי של האדם. כך מסביר הרב גם את הדגשתו של ר' יוחנן, שהסומך בערבית הוא בן העולם הבא: תפילת ערבית רומזת על "הזמן שהאדם נתון בצרה ויגון", ו"אפילו בשעה שחושק לו מצידו (להתפלל), מעל-מקום תהיה תפילתו סמוכה לענין הגאולה, שהיא עוסקת בתשועת הכלל, שהוא כבודו של הקב"ה וכבודו של ישראל" (שם ח"א, עמ' 11).

ניתן להבין שבתפילת השבת, שבה אין היחיד מתפלל על עניניו האישיים¹¹ כבתפילת החול, אין כבר צורך לסומכה לגאולה.

הבאנו לעיל את טעמה של סמיכת הגאולה לתפילה כהכנה לתפילה, שתבוא זו מתוך בטחון הגאולה, או כהדגשת מהות גאולתם של ישראל, שהיא עצם היותם עבדי-ה'. אך מעבר לכך ניתן להוסיף את הדגשתו של הרב צבי יהודה זצ"ל, על הפעולה שפועלת התפילה על הגאולה, מתוך שאלה נסמכות זו לזו בתפילותינו ("מתוך התורה הגואלת" ח"א, קס"ו):

עלינו לזכור, שככל שהתפילה נסמכת לגאולה, כן הוא גם להיפך: שניהם הולכים ומתעלים, ומתגלה מעשה ה' כי נורא הוא.

יהי רצון, שמתוך שנסמך אנו גאולה לתפילה, יסמוך הקב"ה גאולה לתפילתנו, יעננו משמי קודשו בגבורות ישע ימינו. "לקרא שנת רצון לה'... לשום לאבלי ציון, לתת להם פאר תחת אפר... ובנו קרבות עולם" (ישעיהו סא, ב-ד).